

Seçime Giderken Türkiye Ekonomisi

İTD, bu sayıdan itibaren zaman zaman *Yuvarlak Masa* toplantıları yapacak. Şimdilik bu toplantılarda konuşulanları size yazılı olarak ulaştıracamız. Umarız, ileriki sayılarda bu toplantıları okuyucularımızda da açarız, sizlerin de aktif katılımını sağlarız.

İlk Yuvarlak Masa toplantımızı 4 Mayıs 2018 tarihinde yaptık. Toplantıya AÜ SBF Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Korkut Boratav, Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erinç Yeldan, Hazine Müsteşarlığı Kamu Finansmanı Eski Genel Müdürü Hakan Özyıldız ve İTD Editörü Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak katıldı.

■ **Ömer Faruk Çolak:** İTD'nin ilk Yuvarlak Masa toplantısında seçime giderken Türkiye ekonomisini tartışacağız. Mevcut durumla ilgili önce sevgili Erinç'in pek hoşlanmadığı rakamlardan başlayalım, faiz ve döviz kurundan. Bugünkü tarih itibarıyla tahvil faiz oranı %15, döviz kurunda ABD doları 4,28 düzeyinde. Ofisten çıkarken 4,25'ti. Nisan ayı enflasyon oranı da (TÜFE) dün %10,87 olarak açıklandı. Büyüme ile ilgili son rakam 2017 yılına ait, 2017'yi %7,3'lük bir oran ile kapattık. Yani büyüme oranına bakarsanız harika bir ekonomi ile

karşı karşıyayız; fakat diğer taraftan bakarsanız, fiyatlarda ciddi bir oynaklık var, özellikle döviz kurunda ve faiz oranında. Tabii bu ortamda seçime giderken döviz kurunun, faiz oranının ve de enflasyon oranının bu düzeye gelmesi 2018 yılının büyümesini de, istihdamını da tehdit edecek.

Sorunların ağırlaşması gündelik hareketlerden kaynaklanmıyor. Yapısal sorunlar var. Zaman kalırsa bunu da konuşabiliriz. Elbette bu noktaya öyle birden bire gelmedik. Dışarıdan gelen kompo falan da yok. Zaten kriz, geliyorum diyordu. İktisat Toplum'un geçen sayısında editör

sayfasındaki başlığımız “krizin adını koyalım” idi. Hükümet, galiba şimdi koymayalım, çareyi gösterelim dedi. Çare olarak seçimi düşündüler.

Korkut Boratav Hocamız bize bugün Yuvarlak Masa toplantısına katılma onurunu verdi. Hocamla başlayalım, siz seçime giderken ekonomiyi nasıl görüyorsunuz?

- **Korkut Boratav:** Ekonominin çeşitli yapısal bozukluklarını ört bas eden birkaç olay yaşadık. Bunlardan birisinin üzerinde bu sohbette fazla durmayacağım: Eski milli gelir serilerinin bize verdiği (ve tutarlı, anlamlı bir analizi mümkün kılan) tüm makroekonomik bulgular geçersiz kılındı; TÜİK’imiz yeni milli gelir hesaplarıyla Türkiye’yi 2010-2016 döneminde Çin ve Hindistan’dan sonra dünyanın en yüksek büyüme temposunu gerçekleştiren ekonomi konumuna taşıdı. Üstelik Türkiye ekonomisinin yüzde 20 yatırım, yüzde 15 yurt içi tasarruf sağlayan makroekonomik oranlarını 10’ar puan yukarı çekti; IMF’nin her raporunda vurgulanan “tasarruf yetersizliği” sorununu da ortadan kaldırdı.

Bu eleştiriyi kenara bırakalım ve 2016-2017 milli gelir verilerine göz atalım. 2016 darbe girişiminin ekonomiyi frenlemesi, her siyasi iktidardan beklenecek genişleme politikaları ile telafi edildi; ama ekonominin yapısal ve dışsal kırılganlığı o derecede belirgin ve açıktır ki, kamu maliyesinin desteklediği kredi genişlemesinin sürüklediği iç talep artışı, hızla iki duvara tosladı. Birincisi cari açık duvarıdır; iç talep pompalaması, ithalatı, dolayısıyla cari işlem açığını tırmandırdı. İkincisi de ekonominin kapasite sınırlarının yarattığı duvardır. Bu duvara ulaşması da enflasyonu %11’lik bir eşige yerleştirdi. Ekonomi bir anlamda “bir atımlık, yani bir yıllık barut” ile yine bir dünya rekoru kırdı. G-20 grubunda rekor olan 2017’nin %7,3’lük büyüme hızını, IMF %7 olarak belirliyor.

IMF TÜİK’in 2017 milli gelir büyüme tahmininin 0,4 puanını geri almış. Hemen şunu söyleyeyim IMF hem raporunda hem de ileri yıllara dönük projeksiyonlarında Türkiye ekonomisinin, 2018 sonrasındaki 5 yılda büyüme patikasını %3,6 olarak öngörüyor. IMF’nin, daha önceki bütün raporlarında Türkiye ile ilişkin büyüme

potansiyeli kestirimi aşağı yukarı bu orandı ve TÜİK’in yeni milli gelir serilerine rağmen orta dönemli bu büyüme patikasını değiştirmemiştir. Ben de 1997-2015 dönemindeki milli gelir verilerinden hareketle yüzde 3,8’lik bir potansiyel büyüme hızı türetmiştim.

Bugün, ekonominin büyüme potansiyeli gibi uzun dönemli değerlendirmeleri geçersiz kılacak bir gerilim ve istikrarsızlık ortamı içindeyiz. Benzer bir konjonktürü Türkiye 2009’da da yaşadı. Dış kaynak girişlerinde gerilemeden kaynaklanan küçülme süreci Ekim 2008-Ekim 2009 arasında 13 ay sürmüştü. Bugün, Ekim 2008’i andıran olgular içindeyiz. Geleceğin nasıl seyredeceğini tam öngöremeyiz; ama dış dünyadaki ortam olumlu değil; 2008’i andırıyor.

İki-üç tespit yapabiliyoruz. Amerika’da 10 yıllık hazine tahvilleri %3’lük eşige ulaştı. Bu şu anlama geliyor. Çevre ekonomilerine yüksek getiri için taşmış olan fon fazlaları Amerika’ya dönme eğilimi gösterebilir. 2017 için Türkiye’de hazine tahvil faizleri ile dolar hareketi üzerinden hesapladığım sıcak para getirisi %3,9’dur. Yani, 2016’nın 31 Aralık’ında dolar bozup hazine bonusu alan ve 31 Aralık 2017’de bunu tekrar dolara çeviren yatırımcının dolar üzerinden getirisi %3,9’dur. Bu aşağı yukarı normal bir yılın getirisidir. Böyle bir durumda, Türkiye’ye portföyünde yer vermeyi düşünen Batılı, kısa vadeli, spekülatif fon yöneticileri Türkiye’yi artık çekici bir yer göremezler. %3’lük Amerikan tahvili Türkiye gibi ülkelerin çekiciliğine son vermiştir. Buna ek olarak, Türkiye bugün nereye savrulaacağı belli olmayan bir finansal çalkantının içindedir. Dergimiz yayımladığı tarihte bu kötümserliğin geçersiz kaldığını görebiliriz; ama son birkaç gün içinde döviz piyasalarından kuvvetli bir fon çekilişi olmuştur. Türkiye’ye ilişkin kısa vadeli fon yöneticilerinin kararlarını olumsuz etkileyen bir unsur, S&P’nin Mayıs başında Türkiye puanını düşürmesi olmuştur. Siyasi iktidarın çelişkileri de kargaşa yaratmaktadır. İktidarın zirvesi, finansal istikrar reçetelerine meydan okuyor. Örneğin; “nasıl oluyor faizleri düşürme kararımız uygulanamaz” çıkışını yapıyor. Bu söyleme rağmen finansal ortam bozulmasını hızla algılayan Merkez Bankası 75 baz

puan yükseltmek zorunda kalıyor. Zirveden bu kez ses çıkmıyor. Bu çelişkiler, dış dünyadaki algılamaları sadece bozar.

İMF'nin Nisan 2018 tarihli Türkiye raporunu okudum. Her konuda "lisan-ı münasiple" çok ağır eleştiri yer alıyor. Bana göre şimdi Türkiye 1994, 2001 ve 2009'da ekonomiyi küçültmeye götüren finansal kargaşayı andıran bir noktadadır. Ne kadar süreceğini göreceğiz; ama iki-üç günde atlatılacak bir çalkantı söz konusu değildir. Örneğin İMF, üst faiz eşliğini bir ile üç puan daha yükseltmeyi öneriyor.

- **Erinç Yeldan:** Geç likidite penceresini...
- **Korkut Boratav:** Geç likidite penceresinde sert bir faiz operasyonu finansal kargaşayı durdurmasa bile frenleyebilir.
- **Ömer Faruk Çolak:** Peki, hocam bir şey soracağım. Buna Erinç de cevap verebilir. Türkiye'deki büyümenin kaynağına baktığımda ciddi bir kredi genişlemesi görüyoruz. Konut piyasasına ilişkin. İMF'nin bir blog sayfası var. Bu blogda 2017'nin ortalarına kadar en fazla konut kredisi büyüme oranında iki ülke öne çıkıyordu. Birisi Çin, diğeri de Türkiye. Çin'de konutla ilgili ciddi bir sorun var. Çin hükümeti bunu engellemek için bir dizi önlem aldı. Şimdi sizin söylediğiniz bir buçuk, iki puanlık faiz artışı gerçekleşir ise, tahminime göre Türkiye'de özellikle KOBİ'lerde, hatta büyükler de dâhil olmak üzere birçok firmanın iflas bayrağı çekme olasılığı var. Ben, sizden birazcık daha kötümserim sanki. Şunu söylemek istiyorum, bu kriz 1994, 1999 ve 2009'dan çok daha ağır geçecek. Biz 94 Krizi'ni 95'te atlattık. 99'u da 2000 yılında pozitif büyüyerek atlattık. 2001'de ciddi bir çöküş oldu; ama 2001 Krizi'nden de 2002'de büyümeye başladık, çünkü krizin, reel sektör üzerindeki etkisi bana göre düşüktü. Bu krizin en önemli etkisi belki de, Türkiye'de ilk defa konut sektörünün bu işin odağında yer alacak olması. Konut sektörünün bağlantılarını düşünürsek, reel sektör üzerinde kalıcı ve daha uzun vadeli sert bir kriz olabilir, diye düşünüyorum. Bu sert kriz açıkçası istihdamı da, büyümeyi de yok edecek. Parasal önlemlerle atlattılamayacak. Para ve maliye politikasının yanına

mutlaka yapısal düzenlemeler yapmak gerekiyor. Şunu söylemeliyiz, Türkiye 1980'den bu yana yapısal önlemler alıyor; fakat yapısal düzenlemeler ne menem bir şeymiş ki bu yapısal düzenleme yapılıyor, bir türlü bitirilemedi.

Erinç Hocam, bu inşaat sektörü büyüme ilişkisini de göz önüne alarak devam edelim.

- **Erinç Yeldan:** Şöyle bir genelleme ile başlayalım sevgili Faruk. İktisatçılar bu krizleri birinci nesil krizler, ikinci nesil krizler diye tipolojilere ayırdılar. Bunlar arasında bir dizi ortak taraf ve özellik buldular. Bence Türkiye'nin 94, 99 ve 2001 Krizleri ikinci nesil krizlere örnek oluşturuyor. Burada olası "ahlaki tehlike", aşırı finansal serbestleştirilmenin ortak özellikleriydi. Sizin de belirttiğiniz gibi bunların tezahür edilmiş biçimi spektaküler bir çöküş (borsanın çöküşü, banka iflasları); nihayetinde bir finansal sektörü vuran noktalardı. Tabii finansal sektörü vurunca reel sektörü de sürüklemiş idi. Bunun dışında 2008 Krizi'ni ve buna bağlı bir dizi daralmayı pek çok heteredoks yönlü post Keynesyen, post Marksist, üçüncü nesil krizler veya bu iki tipolojiye hiçbir şekilde uymayan doğrudan doğruya reel sektörü vuran, vuracak olan krizler diye ayırıyor. Şimdi, reel sektörün çalışma biçimi, davranış biçimi göz önüne alındığı zaman finans kapitalin o çok akışkan özellikleri burada söz konusu değil. Sabit sermaye yatırımı, yaptığınız yerde kalıyor. İstihdam geriliyor. Yeni yatırımlar, yeni teknolojinin, yeni sektörün adaptasyonu; tüm bunlar zaman alıcı olgular ve dolayısıyla 2008 sonrası dünya krizinin de ortak özelliği, büyük durgunluk diye anılan kavram içi değerlendirmelerin ana nedeni. Reel sektör, doğası gereği yavaş adapte oluyor. Krizi zamana yayılmış, uzun süreli bir durgunluk olarak gözlüyoruz, bir anlık spektaküler çöküş olarak değil.

Türkiye bu yeni krizi, bir doğrudan reel sektör krizi olarak taşıyacak ve nitekim hükümetin de şu anda hep başarı göstergesi olarak vurguladığı noktalar; "Bankacılık sektörümüz sağlam, sağlam reformlar yaptık, kamu maliyesi ve mali dengeler yerinde, Maastricht Kriterlerine uyuyor" şeklinde. Dolayısıyla finansal göstergelerin

sağlam olduğundan hareketle, reel sektörün bu yeni tür kriz göstergelerini görmezden geliyor. Şimdi burada bir ara parantez açayım. “Mali dengeler sağlam, Maastricht Kriterlerine uyan Türkiye” savlarından hareketle, Avrupa standartlarında Türkiye istikrar göstergelerini haydi haydi karşılıyor ve dolayısıyla bu kriz göstergeleri söylemi nereden kaynaklanıyor? Aslında “döviz lobisi, faiz lobisi, Avrupa bizi kısıkanıyor, bizi çekemiyorlar, bir komplo teorisi, bir ekonomik savaş veriyoruz” savunmalarına gidiliyor. 15 Temmuz’un darbe girişimi şu anda ekonomik darbe olarak sağlanıyor diye, dile getiriliyor; hatta öyle ki bu tür söylemler sadece Türkiye’ye özgü değil Macaristan’da Orban da buna benzer yorumlarla iktidara geldi. Polonya da böyle. Uluslararası literatür de bu ortaklığa yeni bir ad buldu: “finansal milliyetçilik”. Bu o kadar paradoksal, o kadar post modern bir kavram ki finans gibi finans kapital sınırları aşan son derece akışkan, ulusal sınırları aşan bir serbestlik lafi ederken bir taraftan da milliyetçilik, içe kapanma, yabancı düşmanlığı, uluslararası sermayeye düşmanlık üreten bir ideoloji haline dönüştü. Bu iki kavram birbirine çok enteresan ve paradoksal biçimde eklenmiş durumda. Bir yabancı düşmanlığı; ama bu yabancı sermaye ile de sürekli olarak -Dani Rodrik’in ifadesi ile “yabancı sermayeye hoş geldin partisi düzenleme” ihtiyacı ile- çelişir bir hale geldi. Çok enteresan paradoksal bir dinamik yarattı.

Türkiye’nin adının çok geçtiği, “bizim mali dengelerimiz sağlam, bankacılık sistemimiz sağlam” söylemine geri dönecek olursak, Maastricht Kriterleri, malumunuz %60 milli gelire oran olarak borç yükünü aşmayacak. Bu rakamın arka planına bakarsanız finansal derinliği sağlam, gelişmiş, ileri derecede finansallaşmış batı ekonomileri için geçerli. Milli gelire oran olarak finansal varlıkların belki %200’ü aştığı ekonomilerde %60 borç yükünü görece olarak düşük bir enflasyon ve faiz oranında çevirmek kolay; ama Türkiye gibi daha henüz finansal derinliği bu noktaya ulaşmamış ülkelerde borç yükünün milli gelire oranını -bunun çok altında olsa bile- çevirmesi için çok yüksek bir reel faiz oranı gerekiyor, çünkü bunu yaratacak finansal varlık derinliği yok. Şimdi hükümet bu gerçeği

görmezden geliyor. Bir de finansal milliyetçilik kavramı ile birleşip de “bizi çekemiyorlar” söylemi olunca, bu kriz göstergelerini yanlış okuma veya görmezden gelme; ama en azından bir seçim ekonomisi telaşıyla halkın bunu algılama operasyonu da geçiştirme çabasıyla idare ediliyor. Türkiye’de şu anda AKP ekonomisinin çiraklık dönemine tekabül eden ucuz döviz sağlama politikası artık olası değil. Bu dönemde önce özelleştirmeler, ondan sonra yüksek faiz, IMF programının getirdiği 32 milyar dolarlık hazır likidite tüketildi. Artık hakikaten sizin bahsettiğiniz bu yapısal reformlara dayalı yeni bir teknoloji hamlesine ihtiyaç var; ama bunlar pahalı, siyasi olarak da zahmetli işler. AKP, 2008 öncesi İspanya’nın, 97 öncesinde Malezya, Endonezya, Asya ekonomilerinin uyguladığı kolay büyüme stratejisi cazibesine kapıldı. Konut kredileri üzerinden inşaat sektörüne dayalı bir büyüme yol ağına geçti. Önümüzde Asya Krizi’nin örneği 2008 öncesi İspanya örneğinin -bu yedi yıldızlı oteller, genişleyici konut inşaatı politikasının- Türkiye’de uzun vadeli istikrarlı, kalıcı bir büyüme yaratmayacağını görmemiz gerektiğini düşünüyorum. Son birkaç yazımda, çalışmamda sık sık inşaat sektörünün milli gelir içindeki katma değerini eğitim ve sağlık sektörleri katma değerleri ile de karşılaştırdım. İnşaat sektörü kabaca, milli gelirin %8’i %10’u arası değişiyor. 700 milyarlık bir ekonomide bu, 70 milyarlık betona yatırım anlamına geliyor. Bunu da on senelik, on beş senelik bir zaman dilimine yaydığımız vakit ortaya kaba taslak 500 milyar dolar, yani yarım trilyon dolar Türkiye’nin konuta, betona yatırım yaptığı; hâlbuki o yatırım potansiyelinin üretkenliği artırıcı inovasyona, araştırma geliştirmeye, eğitime, sosyal sermayeye yönlendirilmesi durumunda Türkiye’yi nerele götüreceğini ancak tahayyül edebiliriz, diye düşünüyorum.

- **Ömer Faruk Çolak:** Erinç, öyle bir yerde kaldık ki, 500 milyar dolarlık dış ticarete konu olmayan bir sektöre kaynak ayırmışız. Bunu söyleyince diyorlar ki, efendim biz yabancılara konut da satıyoruz. Geçen sene yabancılara sattığımız konutun tutarı 4 milyar dolar dolayında idi. Ödemeler bilançosununun 2017 yılı Aralık ayı rakamı bu. Net yabancılara satılan konut tutarı.

Böyle devam ettiğini düşünelim, on yılda 40 milyar dolar yapar ki bu rakam geçen sene çok zorlamalarla 4 milyar dolar oldu. Şimdi bu arada ilginç olan bir şey daha var. O konutları yapanlar ya da diğer sektördeki firmalar ciddi şekilde borçlandı. Yani Türkiye’de özel sektörde reel sektörün dış borcu ciddi boyutlara ulaştı. Bunlar 1994’te, 1999’da, 2001’de yoktu. 2002’de özel kesimin döviz borcu 29 milyar dolardı. Şimdi artık rakamlar 300 milyar doları aştı, net borç 220 milyar dolar dolayında, bu borcu özel sektör nasıl ödeyecek; 2023’e 4 yıl kaldı, hatırlayın 2023 yılı ihracat hedefi 500 milyar dolardı bu açıklandığında hatırlıyorum o sırada danışmanlık yapıyordum, bir iş insanına şunu demiştim “500 milyar dolarlık malınız yok ki satasınız.”. Toplam gayri safi yurt içi hâsıla büyüklüğümüz 800 milyarın biraz üzerinde, dolayısıyla önümüzde bu borç nasıl ödenecek meselesi var.

- **Korkut Boratav:** Şimdi iki cümle ekleyeyim Erinç’in katkılarına, Hakan Beyi dinlemeden. Maastricht Kriterleri bizim iktidarın en çok bölümlendiği ölçüttür. Türkiye’nin kamu borcu ile bütçe açığı dışındaki bütün göstergelerinde sorunlar, bozukluklar vardır. Cari işlem açığı, politika faizleri ile enflasyon arasındaki bağlantı, enflasyon hedeflerinin bir türlü gerçekleşmemesi, dış borç göstergeleri hep bozuktur. Dış borcun milli gelire oranı sistematik olarak artmaktadır. Eski seriye göre bu oran 2007’de

%39’dan başladı, 2015’te %55’e çıktı. Milli geliri TÜİK yükselttiği için 2016’da dış borcun milli gelire oranı %46,9’ya düştü. 2017’nin son rakamı %53,9’dur. Kısacası, TÜİK’in hesapları bu kırılma göstergesini bir yıllığına düzeltiyor; ama bozulma eğilimini ortadan kaldıramıyor ve dış borç oranı bir yılda 7 puan artıyor. Daha da kötüsü, dış borçların kompozisyonu bozuluyor. Kısa vadeli borçların rezervlerle karşılanma oranı kesintisiz yükseliyor. Şubat 2018’de bu oran %137’ye çıkmıştır. Siz de deşindiniz: Şirketlerin döviz pozisyonu açığı -220 milyar dolar civarındadır. 12 ayda döndürülmesi gereken dış borç Şubat rakamına göre 185 milyar dolardır. Buna 12 aylık 5183 milyar dolar cari işlem açığını da ekleyin, 238 milyar yıllık dış finansman gereksinimi ortaya çıkar.

Mart ayında dış kaynak akımı yavaşlamaya başladı. Kritik mesele şudur: Portföy yatırımlarının daralmasının döviz kuruna yansımaları bir gerilimdir. İkinci gerilim ise, vadesi gelen uzun veya kısa vadeli borçların döndürülmesinin aksamasıdır. Genellikle işler yolunda giderken vadesi gelen krediler döndürülür; yenilenir. Anapara tahsilatı başlayınca gerilim vahimleşir. 2008-2009’da Türkiye ekonomisini sarsan dış kaynaklardaki en ciddi daralma, dış kredilerdeki net ödeme olmuştur. Yani 13 aylık kriz döneminde dış kredi hacmi 23 milyar dolar daralmıştır. Ekonomiyi aşağı çeken ana kalem bu olmuştur.

Son olarak şunu ekleyeyim: 2009'la karşılaşırırsak dış ortam bir bakımdan da daha kötü. Amerika'nın finansal göstergeleri iyi seyrediyor ve bu yıl faizleri 3 kere daha yükseltme olasılığından söz ediliyor. 2009'un ikinci yarısında ise Batı merkez bankaları dünyaya para pompalamaya başlamıştı. Bugün bu tür bir olasılığın tam tersi bir likidite daralması arifesindeyiz. Bu daralma nedeniyle hızlı para çıkışı yaşayacak çevre ülkelerinin başında da Türkiye geliyor, çünkü son 12 ayın bütün göstergelerine, cari işlem açığının oranına, döviz kurunun artışına, enflasyonla faiz arasındaki makasa bakın; Türkiye kırılğanlar listesinin başında Arjantin'le yer değiştirmektedir. Onun için 2009'a göre çok daha kötü bir ortamdayız. Nasıl seyredeceğini kestiremiyorum; ama sizin ve Ömer Faruk'un teşhisine katılıyorum.

- **Ömer Faruk Çolak:** Hocam benim anlamadığım bir şey var, geçen sene 24 milyar civarında portföy yatırımı geldi Türkiye'ye. Bunun 20 milyar doları ile DİBS alındı, geriye kalanı hisse senedine gitti. Bu sığ hacme rağmen 2017 yılında BIST endeksi dolar cinsinden %40 dolayında yükseldi. Yani spekülative atağın geldiği belli idi. Taşlar döşenmişti, birisinin çıkıp taşların üzerinde bir hareket çekmesi gerekiyordu kaba tabiriyle, şimdi galiba o hareket çekiliyor gibi geliyor. Ne dersiniz Hakan Hocam?
- **Hakan Özyıldız:** Öncelikle teşekkür ederek başlayayım. Korkut Hoca'dan, Erinç Hoca'dan sonra bana ne kadar söz kaldı bilmiyorum. Doğal olarak iki hocam da konuları çok güzel özetlediler; ama madem buraya geldik benim de bir şeyler söylemem gerekiyor. İzin verirseniz şöyle başlayayım. Bana göre Türkiye'nin yakın tarihine göre en can alıcı ekonomik olaylarından biri, 1989'daki Kambio rejiminin (sermaye hareketlerinin) liberalizasyonudur. Türkiye ondan sonra bir daha sırtını yerden kaldıramamıştır ve bunun sıkıntılarını 1994'te ve 2001'de çektiği gibi, önümüzdeki dönemde de çekecektir. Bu arada neyi kastediyorum biraz onu açayım. Şimdi, borç rakamları dediğiniz için oradan başlayacağım. Borca baktığınız zaman, 2002'den itibaren bir seri yapmaya çalıştım ve o serinin içerisinde hazinenin, kitlerin, hanehalkının, reel

sektörün borçlarını bir araya getiriyorum, takip ediyorum. Elimde sadece yeni oldukları için hanehalkının TOKİ'ye ve varlık yönetim şirketlerine olan borçlarının zaman serisi yok, geriye gidemeyince eksiğim var; ama bir seri içinde şunu görüyoruz ki Türkiye'nin 2001 Krizi'nde borç olarak çözdüğü bir sorun var. Yani yurt dışından borç olarak ağır, Erinç Hoca'nın belirttiği gibi 32 milyar dolar gibi bir rakamla aldığı borçla çözdüğü sorunları var.

- **Erinç Yeldan:** O zaman döviz rezervlerimiz 8 milyar dolar.
- **Hakan Özyıldız:** Baktığınızda bu kadar büyük sorun yokmuş gibi gözüküyor. Hesaplarına göre, bugün geldiğimiz noktada 2002 yılında borcun milli gelire oranı %107 imiş, sistem bir yere kadar çalışmış; mesela 2005'e baktığımda %95'e kadar düşmüş. Sonra 2009'da dönmüş. Bu dönüş o yıllar için doğal. Kriz var, borç ödemesi var; fakat asıl önemlisi, borç yükü dediğimiz bu oran bugün geldiğimiz noktada %138 oluşmuş. İki tarih çok önemli hocam. Bir tanesi 2009'un kendi krizinin dışında bir şey var, onu söyleyeceğim. İkincisi de 2013 yılı nedir bunlar? 2009 yılında Türkiye Cumhuriyeti hükümeti oturmuş Kambio rejiminde yeni bir liberalizasyona gitmiş demiş ki; döviz geliriniz olmasa da dövizle borç alabilirsiniz. Şirketler bundan sonra dışarıdan aldıklarına ek olarak, dövizle borç alabilenlere ek olarak içeride de dövizle borçlanmaya başlamıştır. Sonraki tarih 2013. O yıl çok ilginç bir yıl. Bir taraftan Mayıs ayındaki Fed Başkanı Bernanke'nin faiz açıklaması var. Dünya piyasaları alt üst olmuştu. Türkiye'de Gezi olayları var. Seçimler ve diğer siyasi gelişmeler var; ama 2013'ün Türkiye'sinde diğer başka bir gelişme yaşandı. Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) projelerinde patlama var. Şu anda açılışları yapılan ve 20-25 milyar dolar yatırım tutarı olan projeler var ve bankalar çoğunlukla gidip dışarıdan döviz kredisi getirmişler. Bütün bu borç patlamalarının arkasında olan olay dönüp dolaşıp bu iki olaya geliyor. Yani özel sektörün, reel sektörün ve bankaların borçlanmasını buraya bağlamak lazım. Bu bir siyasi tercih. Korkut Hocamın ve Erinç Hocamın da belirttiği gibi devamlı bir şekilde kredi ile

genişleme, kredili büyüme modeli benimsendiği için buraya gelinmiş. Erinç Hocamın dediği gibi inşaat üzerine bir sistem geliştirilmiş; fakat şimdi geldiğimiz noktada borcun geri ödeme zamanı gelince şöyle bir olayla karşı karşıyayız: Siz şimdi %7'lerde büyüttüğünüz bir ekonomiyi birden bire frene basıp %3,6'ya indirdiğinizde ne olacak? O kadar kredi alan, borçlanan yapı reel gelirlerini artıramazsa bu borcu nasıl geri ödeyecek? Birkaç yolu var bunun; bir tanesi aldığı borcu, eğer yapabiliyorsa, maliyetleriyle fiyatlara yansıtabilecek. O demektir ki; tüketicinin, yani talep edenin yeteri kadar geliri olması lazım ki yok. Borçlular yeni borç almak istese, yeni borç verecek mekanizmalar yeteri kadar çalışmıyor. Öz kaynak deseniz başta KOBİ'ler olmak üzere, özel sektörün çoğunluğunun hiçbir zaman yeterli özel kaynağı olmamış. Anlayacağınız, Türkiye tam bir patinaj dönemine girdi. Bu patinaj döneminin en küçük göstergesi sadece döviz kurundaki gelişmeler değil. Enflasyondaki yukarı gidiş de geçmişten beri gelen bir hatanın yansıması bence. O da ne? Türkiye özellikle 1998 sonrası dönemde sanayileşmeyi unuttu. Sanayileşmeyi unuttuğumuz için şimdi geldiğimiz nokta...

- **Ömer Faruk Çolak:** En son fabrikayı 2001'de açmışız; Kırşehir Şeker Fabrikası.
- **Hakan Özyıldız:** Özel sektörde de doğru düzgün fabrika yok. Biraz evvel Korkut Hocam söyledi, kapasite kullanımı neredeyse %80'lere dayanmış vaziyette. İmalat sanayinde özellikle üst sınırdaki; ama işin acı tarafı Kalkınma Bankasındaki arkadaşların yaptığı çalışmalardan gözüküyor. Sayın Oktay Küçükiremitçi'nin yaptığı bir çalışmada yer alan girdi çıktı tabloları özetlerinden gördüğüm kadarıyla imalat sanayinin ithal girdisi oldukça artmış, önceki yıllarla karşılaştırırsak neredeyse patlamış vaziyette. Böyle baktığınız zaman, siz üretim yapmanız dahi ithalat ve döviz bulmak zorundasınız. Yani dövizle borçlanmak zorundasınız. Bunun sonucu olarak enflasyon ile kur arasındaki geçişkenlik çok yüksek düzeylere çıkıyor.
- **Korkut Boratav:** Bir eklenti yapayım: Bugünün ortamında döviz fiyatı yükselince Türkiye sanayicisi niçin mutlu olmuştur? Geleneksel sa-

nayicimiz eski dönemde dövizin yükselmesinden, ihracat gelirim artacak veya ithalata karşı rekabet gücüm ilerleyecek diye mutlu olurdu. Bugün pahalılaştan dövize karşı hepsi tedirgin, çünkü dış yükümlülükleri daha vahim. İthal bağımlılığı bütün anket sonuçlarına göre artmıştır. Bütün sanayicilerin, iş adamlarının kafalarında döviz fiyatları yükseldi mi, felakete mi gidiyoruz endişesi var.

- **Hakan Özyıldız:** Hatırlattığınız için teşekkür ediyorum Hocam. Şimdi, özel sektörün özellikle borç ödeyip ödeyemeyeceğini anlayabilmek için buraya gelmeden önce bir tablo hazırlamaya çalıştım. O da şu; Türklerin yurt dışındaki mevduatına baktım. Bankaların ve reel sektörün ne kadar yurt dışına mevduatı varmış onu araştırdım. Yıllar itibarıyla özel sektörün dış borçlarını da hazinenin rakamlarından aldım. Sonra birbirine orantıladım. Orantıladığımda şöyle bir şey çıkıyor -veriler oraya kadar gittiği için 1996'dan aldım-. Mevduatın borçlara oranı 27,5'miş, 2001'de, kriz yıllarında dikkat edelim neredeyse 40'lara, 45'lere kadar çıkmış. Bugün ise %16'larda. Hani bir efsane vardır, şehir efsanesi, iş adamlarının dışarıda parası var, o parasını getirip dış borçlarını ödeyecekler meselesi. Türkiye'nin bence bundan sonraki süreçte dışarıda parası da yok. Dış borcu da fazla. Büyüme hızı da azalmış vaziyette. Eğer akıllı bir ekonomik yönetim gelmezse, önümüzdeki dönemde Türkiye'nin, Erinç Hoca'nın üçüncü nesil dediği krize doğru gittiğini düşünüyorum. Bilmiyorum bana katılır mısınız? Şöyle bir tanımım var: 2001'de Türkiye ekonomisinde kalp hastalığı vardı, herkes biliyordu, hatta anjiyolar da yapılmıştı. 1999'u hatırlarsınız bir ekonomik program yazılmaya çalışılıyordu. Devlet bir sıkıntının olduğunu biliyordu, kabul ediyordu. IMF'yi çağırıldı, beğeniriz beğenmeyiz ayrı bir mesele; ama bir sıkıntı var, bir çözüm bulalım anlayışı mevcuttu. Buna rağmen (Yanlışlıklar nedeniyle, konjonktür nedeniyle bu tartışılabilir.) Türkiye kalp krizini geçirdi. Şubat 2001'de o krizi geçirdi ve herkes beklediği için hasta ameliyata alındı, stentli hastaya bypass ameliyatı yapıldı ve iki ana damarı; kamu maliyesi damarıyla finansal sektör damarı değiştirildi. Bu iki damarı

değiştirdiğimizde eksikleri olabilir, teknikler yanlış olabilir, bunlar hep tartışma konusu; ama iki ana damar değiştiğinde hasta tedavi oldu, biraz da dediler ki işte “Kendine dikkat et.”. Hasta ekonomi yürümeye başladı. Bugün geldiğimiz noktadaysa herkes şimdi 2001 ile karşılaştırıp kriz var mı, yok mu diye tartışıyor. Efendim 2001’deki gibi olur mu? Hayır. Bana göre olmaz. 2001’deki başka bir şeydi, Erineç Hocamın ikinci nesil diye bahsettiği finansal krizdi. Şimdi dalga, reel sektörden ve hanehalkından gelecek, çünkü rakamlara baktığımızda 2002’den bu güne gelirken en çok borcu artanlar reel sektör ve hanehalkı. Hatırlatma yapmama izin verin. Reel sektörün 2002’deki borçlarının milli gelire oranı %13 iken, bugün %18’e çıkmış. Bankaların dış borcu ise %5,6’yken, %21’e çıkmış. Hanehalkının borçları ise 2002’de %1,8’ken, 2017 sonunda %16’ya ulaşmış. Bu çok ciddi bir artış. Şimdi geri ödenme zamanı geldiği için borçları kim nasıl geri ödeyecek? Hanehalkının geriye ödeyebilmesi için gelir sorunu var. Reel sektörün de sorunu aynı. Yani söylemek istediğim şu; artık Kars’tan Edirne’ye kadar insanların ve şirketlerin büyük çoğunluğu, neredeyse herkes borçlu. Hekim değilim; ama hasta lösemi gibi. Kemoterapi ile falan iyileştireceğimizi sanıyoruz; ama çok yaygın dip dalgasıyla karşı karşıyayız. Haberlere baktığınız zaman şirketler banka borçlarını yeniden yapılandırmak için sıraya girmişler. Büyük holdingler bunu yaptı; ama bankalar 4 yıl ödemesiz bir kredi yeniden

yapılandırmasında anaparayı tahsil edemiyorlarsa nasıl yeniden kredi verecekler? Sadece faiz tahsilatı ile yeniden kredi veremezler. Peki, bundan sonra reel sektörü desteklemek için nereden kredi bulacaklar?

- **Ömer Faruk Çolak:** Bir de faizler çok yükseldi.
- **Hakan Özyıldız:** Ömer Faruk Hocam, bunun için yükseliyor. Yani siz bankanın elindeki bütün kredi fonlama mekanizmalarını zorluyorsunuz. Şimdi Mayıs’ın 17’sinde Amerika New York’taki mahkeme bir karar açıklayacak olursa bazı bankalar ve kişilerin hatırı sayılır bir ceza alma olasılığından bahsediliyor, bunun da ister istemez sektöre etkisi olacak. Hele bir de son Standart and Poor Raporu’nda belirtildiği gibi S-400’lerden ABD ambargosu gelirse işler biraz daha zorlaşır. Buna yönelik bir ABD Temsilciler Meclisi ve Senatosunun ortak kararı olabilir, lafları dolaşüyor. Bunlar tabii aba altından sopa gösterme, uluslararası ilişki, diplomasi meseleleri; ama ister istemez Türkiye’nin batıyla olan ilişkilerini, batıyla olan anlaşmalarını tartışma konusu açmış vaziyette. Şimdi geldiğimiz bu noktada, bunun dış borçlanma maliyetlerine olumsuz etkisi kaçınılmaz.
- **Korkut Boratav:** İMF’nin son Türkiye raporunda açık bir ifade var: “ABD’de yargılanan bir kamu bankasının üst düzey görevlisi için verilen suçluluk hükmü, itibar ve finans riskleri oluşturmaktadır...” Yani sizin eklediğiniz, tespit

ettiğiniz risk unsurlarına bu da ekleniyor. Bütün Türkiye raporlarında Suriye ve Ortadoğu ortamının getireceği belirsizlikler de yer alıyor.

- **Hakan Özyıldız:** Şöyle bir şey var hocam. Bütün reyting işlerine baktığımız zaman reytingciler ve uluslararası dev yatırım bankaları için derecelendirme ve risk analizlerini yaparlarken bir ülkenin ABD ve Avrupa ile olan ilişkileri çok belirleyicidir. Yani bunu siyasi açıdan da, ekonomik açıdan da bire bir incelerler. Türkiye'ye bakın, Türkiye'nin gerek Amerika'yla gerek Avrupa'yla olan ilişkilerinde gelinen nokta nerede, herkes hiç olmadığı kadar kötü bir yerdeyiz, diyor. Bu konuşmalar, ister siyasi amaçlı olsun ister ekonomik amaçlı olsun, bankalardaki, yani parayı yönetenlerdeki risk algısını, yatırım davranışlarını etkilemeye başlıyor ve risk katsayılarını artırıyor. Benim en çok korktuğum nokta şu; 2001 ile bugünü karşılaştırırken 2001'le bugün arasındaki en büyük farklardan bir tanesi de, 2001'de kriz ortaya çıktığında -ben o zaman hazinede görev yaptığım için olayları birebir anekdot olarak hatırlıyorum- siyasiler bir tek konuda karar almakta çok zorlandılar. O da şuydu, biz zaten yeteri kadar bir program uyguladığımızı düşünüyoruz. Siz bir de bu dövizin dalgalanmasını istiyorsunuz, hani sabit gidecektik ne oldu? Bu bize çok pahalıya mal olur dediler ve tartıştılar bir günde, gece yarıları falan tartıştılar; fakat arkasından çok zor kararları kabul ettiler. Oysa bugün başka bir şey var, bugün baktığımız zaman hiçbir ekonomik sorun yokmuş algısı var karar alıcılarda. Genellikle dışarıdan gelen bir siyasi konjonktür dalgasından bahsediliyor. Doğal olarak çözümün de siyasi olacağı düşünülüyor. Yani Ömer Faruk Hocamın belirttiği yapısalara olan gereksinim bana göre çok çok iyi niyetli bir söylem. Onların ne olması gerektiğini de birazdan açacağım; ama benim asıl korkum şu: Kimse ekonomik öncelikleri, ekonomik sorunları konuşmuyor. Yaşananlar bir siyasi olaydır, deyip sözü siyasi çözümlere getiriyor. Krizlerin sorunlarını siyasi yöntemlerle çözmeye kalktığımız zaman bir tek alternatif vardır, çünkü çözümler eninde sonunda krizlerin maliyetini bir şekilde dar ve sabit gelirlinin üzerine yıkma operasyonudur. Dünyanın her yerinde bu böyledir. Siz bunu dar ve sabit gelirlinin üzerine

siyasi çözümlerle yıkmaya çalışırsanız zorlayıcı ve demokratik olmayan yöntemleri bulmak zorundasınız. Aksi halde bunu sürdüremezsiniz. Küçük bir örnekle devam edeyim ve bitireyim söylediklerimi. Türkiye'nin en büyük yapısal sorunu bana göre reel sektörde, piyasada giriş çıkışın serbest olmamasıdır. Biraz daha düzeltiyim. Girişin serbest, çıkışın serbest olmamasıdır. Hocam bize siz ne öğrettiniz derslerde? Kapitalist ekonomi de piyasaya serbest giriş ve çıkış sistemi çalışmıyorsa bir sorun vardır. Bir şekilde seleksiyon sisteminin çalışması gerekiyor. Sorunlu şirketlerin piyasadan gitmesi gerekiyor. Siz gördünüz mü hocam böyle bir şey? Ben 77 yılında mezun oldum, bu işlerle bir şekilde ilgileniyorum; ama 1994 Krizi'nden sonra -az çok bürokrasiden de olsa izliyorum- bana göre Türkiye'nin bugün en dikkat çeken yapısal sorunu, sadece ve sadece banka kredisiyle, borçla çalışan reel sektörde eliminasyona gidemesidir. Bir elek sistemi bulmamasıdır. Bu elek sisteminin çalışmamasıdır. Bunu kim yapacak? Bunu siyasi olarak yapmaya başlamanız da çok tehlikeli, çünkü o zaman devreye subjektif siyasi yargılar girecektir ve iş yine yukarıda bahsettiğim o demokrasi dışı yöntemlere dönecektir.

- **Ömer Faruk Çolak:** Hocam, bu yapılmaması diye son bir buçuk yıldır habire teşvik ediyor.
- **Hakan Özyıldız:** Oraya geleceğim, kamunun KDV'si ile vergi affıyla ve yeniden yapılandırılmasıyla, ÖTV indirimi, KDV indirimi ile bu yükü kamunun üstüne alacaksınız. Biz önümüzdeki dönemde hem cari açığı hem bütçe açığını yaşamaya başlayacağız. Bütçe açığını etkileyecek en önemli kalemlerden birisi yukarıda bahsettiğim Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) projeleri olacak. Son İMF raporunda da KÖİ projelerinin olası yükünden bahsediliyor. Kısaca belirtmemeye izin verin. Yatırım değeri ile sözleşme değeri arasında şöyle bir fark var. Kamu Özel İşbirliği projelerinde yatırım değeri, bildiğiniz proje değeridir. Sözleşme değeri ise kamunun yatırımcı ile yaptığı ve yıllar boyunca vazgeçtiği gelir hesabıdır. Yani köprüden para ödeyecektik ya Boğaziçi Köprüsü'ne ödediğimiz gibi. Boğaziçi Köprüsü'nün parasını kime veriyoruz?

TC Karayollarına veriyoruz; fakat bunun karşılığında 3. Köprü'nün gelirlerini inşaatı yapan şirket alıyor. İnşaatı yapan şirketin, -o ne kadar- 12 yıl diye hatırlıyorum ben yanlış olabilir- 12 yıl süresince elde edebileceği geliri hesaplıyorlar. Bu hesabı yaparken İMF'nin uzmanları şöyle bir tahmin yürütüyor. Kalkınma Bakanlığının faiz ve enflasyon varsayımlarının çok muhafazakâr olduğunu düşünüyorlar, onun için sözleşme değerinin 134 milyar dolarda kaldığını düşünüyorlar. Oysa uzun vadede bu tahminleri yapmak çok zor, bildiğimiz gibi. Bunun yaklaşık 210 milyar dolardan aşağı olmayacağı söyleniyor. Bu büyük bir para. Şimdi, bunların hepsi hazineye yük olarak gelecek diye bir şey yok. Aslında bugün mali disiplin var, diye bilinen şey aslında bütçenin kapsamı içerisindeki harcamaları için; ama devletin oldukça büyük faaliyetleri bütçenin dışında sürüyor. TOKİ'de, işsizlik fonunda, Kamu Özel İşbirliği yatırımlarında ve kamu bankalarında. Böyle baktığınız zaman bütçenin bize açık diye gösterdiği rakamların iyice irdelenmesi gerekiyor; ama bu irdelemeyi de dışarıdan yapmak çok zor.

- **Ömer Faruk Çolak:** Çok teşekkürler. Bir iki ekleme de ben yapayım. 10. Kalkınma Planı hazırlanırken, Kamu Özel İşbirliği Özel İhtisas Komisyonu üyesiydim. Komisyona bir STK'yı temsilen gitmiştim. Şunu hayretle gördüm. Kamu özelleştirmeyi ve kamu özel işbirliğini özel sektörden daha çok istiyordu. Özel sektörü temsilen gitmişken kamuyu savunmak zorunda kaldım. Komisyon başkanı hanımefendi ifadesi ile tek yazılı raporu veren de ben oldum. Şimdi, Adalet ve Kalkınma Partisinin 16 yıllık iktidarı boyunca en iyi yaptığı şey nedir, diye sorarsanız, torbadan sürekli tavşan çıkartması diye söylerim. Tavşanın adı da para, yani böyle tam daraldık falan deyince bir parasal şeyler çıkıyor. Örneğin; bu Kamu Özel İşbirliği esasında sadece köprü, hastane yapımı değil, aynı zamanda Türkiye'de döviz girişi demek. Bu belli dönemlerde işledi; ama şu anda iş yapan firmalar yurt dışına borçlanamadıkları için sorun var. Hâlbuki Kamu Özel İşbirliğinin kilit anahtar noktası ihaleyi alan firmanın para bulmasıdır. Kamu ben borçlanmayayım, sen borçlan diyordu. Sonra bunu öderiz, diyor. Ya hizmeti alan tüketici öder

ya da biz öderiz. Şimdi bu tıkanmış durumda, bunu bir kenara koyalım. İkincisi Türkiye'de kamunun uyguladığı harcamaları, hatta ileri gidiyorum, maliye politikasını denetleyen bir mekanizma kalmadı artık. Enflasyon hedeflemesinin dışında hiçbir kural yok. Anımsarsınız, siz eski hazineci olduğunuz için benden daha iyi anımsayacaksınız, 2010 yılında Türkiye'ye mali kural gelecekti. O kadar çok yazıp çizmiştik ki hatırlıyorum o dönemde, tercüme yapıldı falan. 2011 yılı seçimleri gelince hiç unutmuyorum, o dönem Ali Babacan, ekonomiden sorumlu bakan, seçimlerden hemen sonra mali kuralı getireceğiz, dedi. Bu ifadeden seçimi kazancaklarından emindi diyebiliriz. Nitekim kazandılar da; fakat mali kural gelmedi. Şimdi ben kapitalizmin devlet kapitalizmine dönüştüğü ya da yeni moda terimi ile crony (yandaş) kapitalizme dönüştüğü ülkelerde devletin güçlenmesinden inanılmaz derecede rahatsız oluyorum. Anayasanın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne her ne kadar laik, sosyal bir hukuk devleti dense de, ülkemiz ne laik ne de sosyal bir hukuk devleti. Bu sitemde kamuyu denetleyecek hiçbir mekanizma ve kurum yok ya da olsa da işlevsiz, kurumsal yapılanma, devlet istediği gibi harcayabiliyor. Hem de öyle eskisi gibi iki şeker fabrikası kurmak, şeker pancarı fiyatını yüksek belirlemek gibi değil. Devletin gücü daha da artmış durumda.

Bu arada bir şey daha beni rahatsız ediyor. En meşhur sav, IMF'ye borcumuz yok. Türkiye IMF denetiminden çıktı. Ben 78 kuşağım, Erinç de öyle. 78 kuşağı olan bizler, gençliğimizde "Kahrolsun IMF" diye bağıryorduk. Şimdi keşke IMF olsa diyorum. Örneğin IMF olsaydı, 3. köprüye izin verir miydi? Hiç geçtiniz mi hocam üçüncü köprüden? Ben geçtim. Bomboş hocam, her geçen de lanet yağdırarak geçiyor, çünkü karşıya geçmek bir buçuk saat fark ediyor. Çok basit bir örnek vereyim. Eskiden iktisat bölümlerinin dördüncü sınıflarında proje değerlendirme dersi vardı. Orada öğrenciye yatırım fizibilitesi öğrettirdik; öğrenci, yatırım yapmak için ham maddeye yakınlığı, pazara yakınlığı, yatırımın getirisi şu olacak falan, yani bu problemi dördüncü sınıftaki öğrenciye çözdürsek, bu yatırım yapılmamalı der. Bu olgu

şehir hastaneleri için de böyle, 3 tanesi uygulamaya geçti, dün de ya da bugün dördüncüsü de, yarın Kayseri geçiyor. Dolayısıyla bunlar biraz iddialı bir tanımlama olacak; ama bu yatırımlar adeta modern Düyun-u Umumiye haline geldi. Nasıl? Düyun-u Umumiye de devletin gelirine el koyuyordu. Bu yatırımlı yapanlar da devlete öyle davranıyor/davranacak. Bizim seninle anlaşmamız buydu çık kardeşim parayı, bu sene ödeyeceğin para 500 milyon dolar, 300 milyon dolar. Dolayısıyla sadece şimdi değil t+1, t+2, t+3 dönemleri için de bütçe dengesine ilişkin bir sorun var. Gelelim bütçe dengesine. Şu anda bütçe dengesi eksi %2,86. Şu anda bütçe asli oranı özelleştirme gelirleri olmasaydı bu ikinin altına hiç düşmezdi. 70 milyar dolar özelleştirme geliri var 2003-2017 arası. Dolayısıyla mali disiplin özellikle 2011'den sonra çok bozuldu. Benim bir grafiğim var. Seminerlere gittiğimde gayri safi yurt içi hasılayı çiziyorum, sonra cari açık ve net parasal olmayan altın ihracatı eğrilerini çizip, sonra cumhurbaşkanlarına göre analiz ediyorum. Yani 2007, 2014 diye Türkiye'de örneğin ödemeler bilançosunda son açıklanan bilançoda da muhteşem bir rakam var, dış ticaret bilançosunda da öyle. İnanılmaz bir altın ithalatı var Türkiye'de. Ne zaman bu işler ayyukaya çıkıyor, 80'li yıllara kadar gittim. Bu iş 2003'te hafif belli belirsiz başlıyor, 2007'den itibaren altın almış başını gidiyor. Nedir bu altın işi, çözebilmiş değiliz. Bana göre önümüzdeki dönemde karşılaştığımız durum şu olabilir, Fisher'in 1930 makalesi geliyor aklıma "Debt Deflation".

- **Hakan Özyıldız:** İzin verirseniz orada bir katkı yapabilir miyim? Şimdi, biz 2001 Krizi ile karşı karşıya kaldığımızda meşhur Prof. Stanley Fisher buralardaydı, biliyorsunuz. Benim dediğim 19 Şubat günüydü. Kriz patlak verdikten sonra İstanbul'dan Ankara'ya gelmişti. S. Fisher'in merkez bankacılığı falan tartışmalı olabilir; ama iktisat hocalığının tartışmasız olduğunu düşünüyorum. İyi bir öğreticidir. Fisher şöyle bir şey söyledi ve ben buna oldukça katılıyorum. Bir programın başarılı olabilmesi için -isterse- buna istikrar programı, isterseniz ekonomi programı deyin- birincisi teknik olarak yeterli olması gerekiyor; ikincisi siyasi olarak desteklenebilir olması gerekiyor; üçüncüsü de halkın

bunu kabullenmesi gerekiyor. Sorunların farkında değilse siyasi yapı, bir kere teknik olarak program hazırlamak çok zor. Türkiye'de döviz meselesi hakikaten dışarıdan konjonktürel olarak bir saldırı ile geliyorsa siz ona oturup teknik bir çözüm bulamazsınız. Bunu bulamadığınız zaman, teknik olarak bir program hazırlamadığınız zaman ister istemez siyasi olarak da destek vermezsiniz. Gördüğüm kadarıyla şu anda gittiğimiz nokta da oraya doğru gidiyor. Zaten durup dururken halk öyle bir kemer sıkmayı niye kabullensin ki. Bunu şunun için söylüyorum, bütçe açığı meselesini hiç kimse; ama inanın bana, sözde kendisine maliye ekonomisi ile ilgilenenler dâhil olmak üzere kimse ilgilenmiyor. Önlerine bir bütçe açığı rakamı konuyor. Sorun yok, marj var diyorlar. Yanılmıyorsam Korkut Hocam söyledi. Yani kamu borcunu Maastricht Kriteri olan milli gelirin %60'ına kadar çıkarma meselesi. Onlar %60'a kadar çıkabilir, çünkü adamların kamuya para verebilecek 30-40 yıl vadeli fonları var. Peki, ben bütçe açığımı büyüttüğüm zaman nereden finanse edeceğim? Yine gideceğim yurt dışından birilerinden bana para verin demeye başlayacağım. Zaten faizler yurt dışında da yukarı doğru gidiyor. Yukarı doğru faiz giden ortamda ben ister istemez faizin yukarı gitme olayını içeri taşımış olacağım. Olanı yetmezmiş gibi, ekonomiye biraz daha faiz yükü yükleyeceğim.

- **Ömer Faruk Çolak:** Bence torbada iki tane şey var. Birincisi bireysel emeklilik sisteminin ağırlaştırılması. Biliyorsunuz şimdi her işçi bireysel emeklilik sistemine girmek zorunda, sonra çıkabiliyor. İkincisi kıdem tazminatı, kıdem tazminatı fonu kurulacak, kıdem tazminatı fonundan gelen paraları tıpkı işsizlik fonundaki gibi DİBS'e yatırma zorunluluğu getirilecek, bu da biraz önce söylediğim gibi torbadan tavşan çıkarma diye düşünüyorum.
- **Korkut Boratav:** IMF, tabii karnından konuşuyor ve malum yapısal reform teranesini tekrarlıyor; ama somuta indirgediğinizde Ömer Faruk'un söylediği iki unsur öne çıkıyor. Tasarrufları artırmak için bireysel emeklilik düzenlemesi genişlesin ve ikincisi iş gücü piyasalarında esneklik artsın. Esneklik daha nasıl artacak?

Türkiye’de sendikalaşma oranı %12. Emekçilerin geçmiş kazanımlarından tasfiye edilecek sadece kıdem tazminatları kaldı. Belki de başkanlığı kazanırsa bir cumhurbaşkanı kararnamesiyle kamu personelinin tümü sözleşmeli statüye dönüştürülebilecektir.

- **Ömer Faruk Çolak:** Bence bu arada emeklilik ikramiyesi de kaldırılabilir.
- **Korkut Boratav:** İşte kıdem tazminatının fona dönüşmüş bozuk bir türevi, aynen işsizlik sigortası fonu gibi sonunda bütçeye aktarılacak bir başka kaynak daha oluşturacak. “Kamu dengesi mükemmel” iddiaları düzmedir. Örtülü bütçe var. Açık bütçe bile artık eksiye dönüştü. İMF’nin tablosu önümde, faiz dışı denge son üç yıl eksiye seyrediyor; 2018’de eksi yüzde 1,5; genel kamu dengesi eksi yüzde 2,9; ama esas mesele şu: Sonraki yıllara taşınan olağanüstü bir kamusal yükümlülük bütçesi var.

Geçmişe dönük bir panorama öğreticidir. Yüksek enflasyonlu bir dönemden sonra Türkiye’nin İMF programlarına girdiği 1998-2008 döneminin ilk üç yılı, Türkiye’yi krizin arifesine getirdi. Bu yıllarda Fisher’in de mimarları arasında yer aldığı döviz kuru hedeflemesiyle enflasyonu düşürme programı uygulandı. 2001’den sonra ise enflasyon hedeflemesine geçildi. 2018’deki dış kırılganlık hastalığının kökenini 2003-2007’de açıklayabiliyoruz. Türkiye 2002’de birden bire dünya piyasalarının para bolluğuna savrulduğu uluslararası ortama girdi. Dikkat edin, 1998-2002 dönemi tüm dünya piyasalarında Doğu Asya Krizi’nin uzantıları nedeniyle finansal daralma dönemidir. Yeni ivme 2002’de başlıyor, 2007 sonunda Batı’nın krizine kadar devam ediyor. Türkiye yönetimine inşaatçı, müteahhit perspektifli bir kadro geçti. Birdenbire döviz ucuzluyor ve İMF enflasyon hedeflemesini koyuyor. Bu programın gereği döviz kuru dalgalanacak, yani planlanmayacak. Unutulan bazı iktisadi olguları hatırlatmak zorundayım. Niçin 1990’lı yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesine rağmen cari işlem açığı fevkalade ılımlıdır? Çünkü Merkez Bankası, döviz kabaca enflasyona endekslemiştir. Dolayısıyla döviz reel olarak ucuzlamamış; Türk lirası aşırı değerlenmemiştir. 2003-2007’deki reel kur

hareketlerini hem BIST’ten hem bizim Merkez Bankasından izleyelim. TL’nin değerlenmesine değil; döviz sepetinin reel olarak ucuzlamasına bakalım: 5 yılda döviz %29 ile %33 arasında ucuzluyor. Bu arada faizler sıkı para politikası nedeniyle yükseliyor. Yatırımlar döviz getirmeyen sektörlere kayıyor: Emlak, inşaat, müteahhitlik, alt yapı... Bu yatırımlardan hangileri sonraki yıllarda döviz getirdi; döviz tasarrufu sağladı? Hiçbiri... Alışveriş merkezlerinde Türk lirası kazanan gariban kiracılar sözleşmeyi dolarla yapmışlar; ama döviz geliri yok. Yani öyle bir ortam ki TL kredi faizleri yükseliyor; kredi arayan işletmeler ya doğrudan doğruya yahut ta bankalar aracılığıyla döviz kredisine gidiyorlar.

Böylece 2003-2007’de, beş yıl içinde ekonomi olağanüstü bir ithalat bağımlılığına sürükleniyor. Öyle bir bağımlılık ki, milli gelir 2008-2009 toplamı olarak küçülmüştür; ama iki yılda cari işlem açığı 39+11 milyar, kabaca 50 milyon dolardır. Küçülen bir ekonominin milyarlarca dolar dış açık vermesi... Bir de neoliberalizmin yakın döneminde milli gelirin küçüldüğü her yıla bakalım. 1994, 1998-99, 2001’de ekonomi küçülür ve cari işlem fazlası verir. Demek ki Türkiye öyle bir noktaya geldi ki arkadaşlar sıfır büyüme koşullarında dahi, ekonomi dış kaynak girerek ayakta durabiliyor.

Bu tür bir dış bağımlılığı nasıl aşacaksınız? Ancak, çok radikal bir iktidarın yapabileceği olağanüstü kemer sıkma ve dış borç yapılandırılması sağlanırsa bu problem aşılar. Aksi halde finans kapitalle teslim olunur. Nasıl bir teslimiyet? 1998-2002 arasında imzalanan standby’lar türünden kredi anlaşmaları ile mi? Yani yumuşatılmış Yunanistan Syriza modeli mi? Yunanistan’dan biraz daha hafifi olur, çünkü ulusal paramız (TL) var; devalüasyonlar sayesinde krize uyum biraz daha yumuşak olur.

Bu tıkanmayı aşmanın tek yolu finans kapitalle teslimiyettir. Ne kadar bağırıp çağırırsa alternatifi yoktur. Bana öyle geliyor ki uluslararası siyaset ve finans çevreleri Cumhurbaşkanı’na değil, Mehmet Şimşek’e ve Merkez Bankasına bakıyorlar. Onun için faizler işte 75 baz puan yükselince, “Yetersiz; ama finansal zorunlulukları algılayanlar var, diğerleri boşa konuşuyormuş.”

diyorlar ancak, bu tür dengelemelerin süremeyeceğini de algılıyorlar, çünkü yeni anayasanın verdiği yetkiler neredeyse sınırsızdır; ekonomiyi kararnamelerle yönetme eğilimi ağır basabilir.

Bu gerilimler nereye kadar gider? Uluslararası finans sermayesinin kurallarını uygulayarak 2001 Türkiye'sinin güzergâhını izleyebilirsiniz veya 2002'de Arjantin'in uyguladığı dış borçları hafifletme güzergâhını izleyebilirsiniz; ama Arjantin'in bir avantajı vardı. Borçlarını kırdığı tarihten sonra sürekli dış fazla verebildi. Türkiye ekonomisinin dış bağımlılığı 2002'de çok daha hafifti; bir anlamda Arjantin'in yapısal özelliğine sahipti; artık bu özelliği yitirmişti. Bu nedenle yeni bir kriz ortamına iktidar değişerek girilse dahi finans kapitale teslimiyet kaçınılmazdır. Aksi halde ekonominin yönetimi mümkün değil.

Bugünkü olumsuz dış ortamın devam etmesi ihtimali de çok kuvvetli, çünkü finans çevreleri şu anda yükselen piyasalar dünyasına hayırhah bakmıyor. O dünyanın en zayıf halkalarından Batı'ya doğru fon akımı başladı bile.

- **Ömer Faruk Çolak:** Hocam Türkiye'de hem bireyler hem özellikle KOBİ'ler açısından baktığımızda ki biraz önce de Hakan Hoca söyledi; öz kaynak yetersiz. Şimdi bunun üzerine döviz kuru artışı geldi. Firmaların borçlu olması nedeniyle bu olgu, ciddi bir varlık eksikliğine ya da varlıkların aşağı çekilmesine neden oluyor. Daha Marksist bir terimle mülksüzleşme noktasına geldik. Pikety, kitabında diyor ya, Fransa'nın varlığı 1980'lerdeki borçlarının iki katıydı. Sonra her şeyi sattık, şimdi varlığımız borçları karşılamıyor. Yani şu anda özel sektörde bazı firmalar, hatta bireyler varlıklarını sat-salar da borçlarını ödeyemeyecek noktadalar. Şöyle söyleyeyim, basit örnek verdim geçen gün gazetede yazımda 2015'in sonunda 100 bin TL'ye aldığımız bir konut 50 bin dolardı. Şu an o konut yine 100 bin lira; ama konutun değeri düştü 25 bin dolara.

Artık şu soruya yanıt arayalım. Ne yapılabilir?

- **Korkut Boratav:** Şu anda çok zor. Finans kapitalin kurallarını iktidara kim taşıyacak?

Derecelendirme kuruluşları dolaylı olarak taşıyacak. Onların asıl muhatapları dış dünyadaki yatırım bankaları ve fon yöneticileridir. Bir standby anlaşmasına giderseniz, IMF bu kuralları doğrudan doğruya uygulatacak. Büyük dış kredi yükümüzü taşıyan bankalara muhatap olan şirketlerimiz ister istemez yeniden yapılandırmaya belki de mülksüzleşmeye gidecekler. Sıfır dış dengeye yaklaştığımız anda ekonominin çok ağır bir kemer sıkma ve küçülme dönemi gündeme gelir.

- **Hakan Özyıldız:** Şimdi siz mülksüzleşme diyorsunuz. Peki, şöyle bir şey sorabilir miyim? Eğer reel sektör bu kadar darbe yerse mülksüzleşme, el değiştirme ne kadar olur? Ne kadar mülksüzleşme olur, ne kadar el değiştirme olur? Özellikle yabancılaştırma?
- **Korkut Boratav:** İkisi beraber tabii. Mülksüzleşme derken, bizim açımızdan mülksüzleşme.
- **Hakan Özyıldız:** Büyük bir kısmı yabancıların eline de geçebilir.
- **Korkut Boratav:** 2017 sonunda yabancı varlıkların milli gelire oranı %80'ler civarındadır. Bu hesap, yanıltıcı olabilir; servet kalemi (yani stok) bir gelir kalemine (akıma) oranlanıyor; ama 2016 ile Şubat 2018 arasında on puan artan bu oran, ekonominin yabancılaştırma eğilimini ortaya koyuyor. Dış dünyaya kâr, faiz, borsa getirisi aktarımı yapmayan yabancı sermaye Türkiye'de varlığını tutuyor ve genişletiyor. İşte yabancılaştırma anlamında mülksüzleşme budur. Şimdi diyeceksiniz ki Türkiye de dış dünyadan varlık alıyor; yatırım yapıyor. Biraz önce Hakan arkadaşımız söyledi. Bankalarımızın dış dünyadaki varlıkları azalıyor, eriyor. Türkiye'nin dış dünyadaki varlığının yarısı nedir? Merkez Bankasının rezerv kalemleridir; onlar da azalıyor. Türkiye dış dünyada büyük boyutlu doğrudan yatırım yapan bir aktör değil. Mülksüzleşmeyi o anlamda alalım.
- **Erinç Yeldan:** Türkiye elbette ki uluslararası kapitalizmin genel işleyiş koşullarından bağımsız bir olgu değil ve Türkiye de uluslararası yeni iş bölümü içerisindeki konum itibarıyla, tekil olarak çıkış reçetesi uygulayabileceği

olanaklardan yoksun. Dolayısıyla küresel kapitalizmin bir-iki ana özelliğine vurgu yapmakla başlayacağım. Malumunuz Amerika’da tarım dışı istihdam işsizlik rakamları açıklandı. Amerika’da işsizlik oranı, açık işsizlik %3,9’a değin indi. İşsizlik rakamının, 1940’tan bu yana ikinci defa aylık bazda böyle bir orana gerilediği gözüküyor; fakat bunun karşılaştırılabileceği veya iktisadi teori açısından beklenen olgu artık işsizlik olgusunun bu kadar düşmesi sonucunda bir ücret patlamasının beklenmesi; ama veriler gösteriyor ki Amerika’da ücretlerde de çok uzun süreli bir durgunluk var. Nisan ayı itibarıyla ücret artışı nominal düzeyde %2,4, yani üç aşağı beş yukarı reel anlamda sıfıra geliyor ve bu seneye özgü değil, çok uzun zamandan bu yana reel ücretler Amerika’da artmıyor, hatta 1975’ten bu yana, son çeyrek yüzdelik hesaplandığında da, Amerika’da hangi kesime baktığınıza bağlı olarak %13-%20 reel ücretlerin gerilediğini görüyorsunuz.

- **Ömer Faruk Çolak:** Yalnız şöyle bir özellik de var, Amerika’da parttime çalışma da rekor düzeye çıktı.
- **Erinç Yeldan:** Kuşkusuz. Şimdi tam olarak o noktaya geleceğim. Bu normal açık işsizlik, yani açıkça çalışmak isteyen; ama iş bulamayan insanların oranı daha yüksek. Bunun arkasında birkaç tane faktör var. Bir tanesi esnek, güvensizleştirilmiş, enformelleştirilmiş küresel anlamda artık ücretli emek piyasasına dâhil olmuş ve her ne pahasına olursa olsun çalışırım diyen insanların fazlalığı. İkinci bir unsur Amerika özelinde bu bir yerde artık umudu kırılmışlığı gösteriyor. İş gücüne katılım oranı Amerika’da, tarihsel olarak en düşük düzeyde gözüküyor; %65’e değin gerilemiş, 2008’e göre de 10 puan aşağı düşmüş. Diğer yandan, uluslararası ekonominin çalışma mantığı bakımından da başta Çin olmak üzere, Hindistan, Latin Amerika, Meksika, Maquiladora havzası ve şimdi giderek sahra altı Afrika ülkelerinden gelen muazzam ucuz iş gücü deposunun, dünya iş gücü arzı piyasasına dâhil olması ve bunun neticesinde de küresel iş gücünün yarattığı dibe doğru ücret baskısı söz konusu. Hatta öyle ki, 1980 sonrası neoliberal dönemin ana özelliğinin hiper sömürü oranları

olduğu çok sık dile getiriliyor; fakat hiper sömürü dönemleri sadece 1980 sonrası döneme özgü değil, 1900’lı yılların başında, hani Charles Dickens romanlarında, Oliver Twist dönemlerinde geçen ve Marks’ın proletaryanın yaygınlaştığı, betimlendiği dönemlere özgü, buna benzer hiper sömürü dönemleri var. Ancak, 1980 sonrası dönemin en ayırt edici özelliklerinden bir tanesi, göç dalgalarıyla da hızlandırılan uluslararası düzeyde enformelleştirilmiş, iş gücü piyasalarından dışlanmış işsizlik ordusunun olağanüstü boyutlara yükselmesi ve küresel anlamda dibe doğru ücret baskısının gündeme gelmesi. Bütün bunları iktisat teorisi açısından vurguladığınız vakit...

- **Korkut Boratav:** Bu iktisat teorisinden önce batı siyasetine de neofaşist ırkçı tepkilerin beslenmesi de söz konusu.
- **Erinç Yeldan:** Kuşkusuz siyasi anlamda da hocamın vurguladığı gibi muazzam bir milliyetçilik dalgalanması var. Ben ilk turda da bir finansal milliyetçilik, iki paradoksal kavramın yan yana gelmesinin altını çizmeye çalışmıştım. İktisat teorisi açısından da bu olguların çok önemli çıkarımı Philips Eğrisi’nin orijine doğru kayması, yani enflasyon, özellikle ücret enflasyonu ve işsizlik arasındaki ters ilişkinin yapısal olarak sola, içe doğru kaymasıyla birlikte çok düşük oranda işsizlik ile çok düşük oranda enflasyonun bir arada olduğunu gözlüyoruz. Çözüm temaları arasına baktığımız vakit bu, tam finans kapitalin neredeyse dikensiz gül bahçesi, çünkü özü itibarıyla düşündüğünüz vakit enflasyon aslında finans burjuvazisinin bir numaralı düşmanı. Var olan finansal servetleri anında vergilendiriliyor; ama gelirleri birer akım olarak çalışan sanayi burjuvazisi veya tarım burjuvazisi, kurumsal büyük toprak sahiplerinin nihayetinde enflasyona karşı kârlarını koruma, olanaklarını koruma yapısal olarak var; fakat finans burjuvazisinin böyle bir olanağı yok. Hatta bu yüzden Nobel Ödüllü İktisatçı Joseph Stiglitz’in bundan yaklaşık 10 yıl önce, enflasyon hedeflemesinin muazzam bir her derde deva reçete olarak sunulduğu günlerde önemli bir makalesi vardı. “Enflasyon fobisi” diyordu. Yani her ne pahasına olursa olsun enflasyonu düşürmek. En iyi enflasyon oranı %1-%2 düzeyinde çok

düşük enflasyon oranıdır savını yaygın kabul görüyordu. Biz buna sürekli olarak gelişmiş batı ekonomilerindeki hedeflenen enflasyonun, Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan piyasa ekonomileri için adlandırılan biçimiyle söz konusu olmayacağını, Türkiye'nin bundan çok daha yüksek enflasyonla çalışmak zorunda kalması gerektiğini vurgulamış idik birçok defa. Dolayısıyla böyle bir kısıt altında uluslararası rezerv ordusunun, işsizlik ordusunun baskısı altında yeni yeni teknolojilerin, orta sınıflar diye hitap edilen işçilerin, emekçilerin gelirlerini arttırmaya ve oradan kaynaklanan enflasyonu tolere edebilecek, hoşgörü ile karşılayabilecek bir sanayi ve teknoloji hamlesine ihtiyaç var. Kapitalizm bunu üretebilecek konumda değil. İkinci Dünya Savaşı sonrasında meşhur Charlie Chaplin'in filmlerinde geçen montaj hattı, olağanüstü üretkenlik sıçraması, dünya pazarlarının kapitalistleşmesi entegrasyonu ile bu adımı atabilmiş idi; ama şu anda işçi ücretlerinin artışı hazmedilebilir kılacak bir sanayi hamlesi ufukta gözüküyor. Fütüristlik fanteziler var. Sanayi 4.0 diye dile getirilen robotlaşma, otomasyon; bunların getireceği üretkenlik artışlarına güveniliyor ancak, bunların da çok dar kalacağı veya internet bazlı hizmetler sektöründe bilişim-iletişim sektörlerindeki teknolojik ilerlemelerin de nihai olarak aslında sadece çok kısıtlı bir tüketici grubunun hayatını etkilediği ve daha genel anlamda, sanayi üretiminde meta anlamında büyük bir sıçrama anlamına gelmeyeceği sıkça vurgulanıyor. Türkiye üzerinde de Sana-

yi 4.0'ı tahayyül etmekten bile o kadar uzağız ki ortalama eğitim süresi ortaokuldan terk 6,5 yıllık bir eğitim süresine sahip, zırt pırt eğitim sistemine siyasi müdahalelerde bulunulan bir tasarımın, vasıfsız işçi kesimi ile Sanayi 4.0'ı kucaklaması olanaksız gözüküyor. Paradoksal bir vurguyla, biz olsa olsa inşaat 4.0'ın öncüsü olabiliriz diye bu işe değiniyorum. Tabii bütün bunlar bizi umutsuzluğa sevk etmemeli, bugün bir araya geliyorsak bu koşullar altında neler yapabilirsiniz altını çizmek zorundayız. Özü itibarıyla Korkut Hoca'nın çok önemli bir vurgusu vardır. 1980'den bu yana ne yaptıysak aykırı düşünüp aksini yapmamız gerekiyor. Adım adım, biraz evvel Hakan Hoca da bahsetti, 1989'daki bu olgunlaşmamış finansal serbestleştirme adımı dâhil olmak üzere bütün bunlara karşı aykırı düşünmemiz gerekiyor. Türkiye'nin gerekirse kamu önceliğinde bir araştırma geliştirmeye dayalı bölgesel kalkınmayı ana noktası olarak vurgulayan ve biraz da 21. yüzyılın, kapitalizmin en büyük dertlerinden bir tanesi olacak olan iklim değişikliğine, çevre kirliliğine karşı mücadeleyi de, onun enstrümanlarını da belki devreye sokacak olan, karbon vergisi olabilir. "Kirleten öder" prensibine dayalı bir vergi mekanizması olabilir. İklim değişikliğine yol açacak yeşil finansman biçimleri, yeşil istihdam biçimleri gibi tasarımlar olabilir. Ben Türkiye'nin geleceğini kamu planlaması ışığında bölgesel kalkınmayı odak noktası olacak olan ve şu anda Türkiye'nin yenilenebilir enerji düzeyinden istihdam yaratıcı bir yatırım stratejisine gelinebileceği kanısındayım.

Örneğin ODTÜ'den çok değerli meslektaşım Ebru Voyvoda ve Altınbaş Üniversitesinden Sevil Acar ile beraber bu konuda bir dizi çalışma yaptık, makroekonomik modeller kurguladık. Alternatif yatırım stratejilerinin finansmanı Türkiye içinden böyle bir karbon vergisini istihdam yaratıcı bir yeşil istihdam büyüme stratejisi ile birleştirerek, bunların bölgesel anlamda, Ankara'nın doğusuna kayabileceği bir coğrafi düzenleme ile biraz da siyasi irade ile aykırı düşünmenin ilk adımları olabileceği kanısındayım. Ben de böyle bir umutlu nokta ile sözlerimi bağlamış olayım.

- **Hakan Özyıldız:** Ben yapılabilecek tek şeyin aslında cumhuriyet kuranların stratejisini bizim de izlememiz olduğunu düşünüyorum. Onlar cumhuriyeti iki strateji; sanayi ve aydınlanma üzerine kurmuşlar. Sanayileşmede ciddi adımlar atmışlar ve ekonomi dedikleri zaman, bağımsızlık dedikleri zaman hep üstünde durdukları şey sanayileşme olmuş. Bugün Türkiye'de oturup yeniden sanayi stratejisi oluşturmalı. Bunu yaparken, Erineç Hoca'ya katılıyorum, planlama olmalı; stratejik plan veya yön verici plan diyelim. Örneğin şöyle bir slogan bulunabilir; tüm teşvikler sanayiye gibi böyle kalkınma öncelikli, daha doğrusu geri kalmış kalkınma bölgelerine bir yapı konulabilir; ama burada değiştirilmesi gereken en önemli şey şu; Türkiye bugüne kadar kamuda zengin yaratma üzerine bir paylaşım modeli kurmuştur. Bu belki eskiden geçerli, sürdürülebilir bir yapıydı; ama artık bu gitmez, yani siz bir taraftan dış ticareti tamamen libere edeceksiniz, sermaye hareketlerini tamamen libere edeceksiniz, ondan sonra döneceksiniz sadece imar aflarıyla, imar değişiklikleriyle ihale vermekle zengin yaratabileceğinizi düşüneceksiniz. Artık bu yöntemlerin bittiğini düşünüyorum. Ya tamamen sınırlarınızı kapatacaksınız, gümrük anlamında içeride korumacılıkla yapacaksınız. Bunlar da geçti. Kısacası Türkiye'nin öncelikle paylaşım konusunda bir karar vermesi lazım ve kamu eliyle zengin yaratmak mı öncelik, yoksa başka bir paylaşım modeli üzerinden mi gideceğiz? Bunla neyi kastediyorum? Örneğin kayıt dışılık ne kadar daha sürdürülecek? Türkiye'nin buna karar vermesi lazım. Yanı sıra dolaylı

vergilerin ağırlığı ne kadar olacak, gelir vergisinin tanımını değiştirip vergilerde yeniden, doğrudan vergilere mi ağırlık vereceğiz? Kamu harcamalarında da sadece yoksulluğu yönettiğimiz bir sosyal transferlere mi önem vereceğiz, yoksa yaptığımız sosyal transferleri de üretime yönelik mi vereceğiz? Buna karar vermek gerekiyor. Tarımsal desteklemeyi nasıl planlayacağız, nasıl destekleyeceğiz? Sadece ve sadece planlamak yetmez kanunda yeri olduğu gibi, milli gelirin %1'i kadar tarıma destek verip üretimi arttırıcı önlemlere mi döneceğiz? Bunların hepsi yapılması mümkün ve yapılabilir şeyler; ama öncelikle ve ilk başta karar verilmesi gereken husus şu; artık kamunun rolünü yeniden tanımlamamız gerekiyor. Bunu kapitalist bir ekonominin içinde yaparsanız tanımını ona göre yaparsınız; ama her halükarda oturup da bunu ahbap çavuş kapitalizmi üzerinden yapmamanız gerektiğini görmememiz lazım, çünkü bugüne kadar olduğu gibi dışarıdan borç alıp inşaata yatırıp, oradan rant sağlayarak dışa bağımlılığın azaltılamayacağını artık görmek gerekiyor. Bu hikâyelerin bitirilmesi lazım. Bitirilebilir mi? Tamamen siyasi bakış açısının değişmesi ile ilgili bir olay. Umarım önümüzdeki seçimlerden sonra bu bakış açısı değişir ve değiştikten sonra da biz de oturup yeniden daha teknik alanlara, daha teknik detaylara inerek bu konuları tartışma şansı buluruz.

- **Korkut Boratav:** Hakan arkadaşımızın tespitine katılıyorum. İktidarın bakış açısının, dolayısıyla yapısının değişmesi lazım. Kapkaççı sermaye kesimlerini beslemiş ve onlara dayanan bir iktidar yapısı yerine belli şekilde halk sınıflarının çıkarlarını veya belki doğrudan doğruya temsilcilerini içeren bir iktidar olmadan Erineç ve Hakan arkadaşlarımızın önerilerini yerine getirmek zor; fakat bu doğrultuda bir iktidar değişikliğine rağmen de zor, çünkü mesela 89'daki sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin bugünkü gibi devamı mümkün değil zaten İMF dâhil bunu kabul ediyor.
- **Hakan Özyıldız:** Onu unuttum hocam özür diliyorum. Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sorununu çözmeden olmaz. Ben, ona sıcak paranın akılcı yönetimi diyorum.

- **Korkut Boratav:** Ancak, Türkiye’de sadece sermaye sınıfları ve ortakları değil, geniş halk sınıfları da bu ortama alıştı. Bu alışkanlığın yansımalarına ilişkin bir örnek vereyim: Yunanistan’da borç krizi sırasında Syriza bir referandum yaptı ve şu soruyu sordu: “Almanların, daha doğrusu Avro Grubu’nun önerdiği istikrar paketini kabul ediyor musunuz?” Çipras’ın hayır çıkmayacağı beklentisi ile referanduma gittiği sonra açıklandı; fakat halk %62 oyla “hayır” dedi, kemer sıkma paketini reddetti. Çipras şu algılamayı yaptı. “Halkın isteğine uyarsam Avrupa Merkez Bankasının baskıları sonunda Avrupa Birliğinden değil, avro’dan çıkmak zorunda kalacağım. Avro’dan çıkmayı da Yunan halkı kabul edemez. Bankamatikten aldığı nakit avro’nun yarattığı rehabetin, sahte güvencenin, orta sınıflarda, emekçilerde çok yaygın olduğunu da algıladı. O yüzden halktan görünüşte yetki aldığı halde, ağır kemer sıkma paketine teslim oldu.

Buradan şuraya geliyorum: İki arkadaşımın önerilerini hayata geçirmek için çok ciddi büyük bir sınıfsal ittifak lazım. Türkiye’de emeği ile geçinen beyaz yakalılar, profesyonel meslek sahipleri, avukatlar, üniversiteni çıkıp iş arayan diplomalılar, pek çoğu alveriş merkezlerinde tezgâhtarlık yapan üniversite öğrencileri ve taze mezunlar topluca rehabet dünyasının son bulunduğunu anlamaları lazım. Türkiye, eskisi gibi borçlanmaya dayalı tüketim pompalamasının sınırlarına gelmiştir.

Türkiye’de AKP iktidarının süregelmesini izah eden şematik bir açıklama var: Halk sınıflarının tüketimi gelirlerini aşmıştır. Ücretlerin payı aşınmıştır; reel ücretlerin artışı milli gelirin gerisinde seyretmiştir; ama özel ve kamusal tüketimin milli gelirdeki payı %80’den %85’e çıkmıştır ve bu olgu önemli bir refah ilerlemesi sağlamıştır. Yoksul alt ve orta kesimlerin kredi kartı, ihtiyaç kredisi, araç ve konut kredilerinin toplamı yirmi yılda %2’den %20’ye çıkmış. Bu ne demek? Finansallaşma tüketim sıçraması sağlamıştır. Bu dönem son bulacak ister istemez. İstihdam sağlanmalı; ama tüketim artışı gelirlerin düzeyinde seyredecektir, o kadar. Bu özellikleri, kazanımları nedeniyle AKP modelini

değiştirmek zor. Bütün dış ve iç baskılar, teslim ol doğrultusunda olacak. Teslimiyet sonunda da sonuç değişmeyecek.

Bir atımlık barut 2017’de söndü. Belli ki sürdürülemez; ama maliyetini Türkiye toplumunun bütün sınıfları, özellikle yoksul sınıfları karşılayacak. Ocak 2018’de İstanbul Sanayi Odası Başkanı Erdal Bahçıvan bir demeç verdi. 19 Ocak 2018 tarihli Dünya’dan aynen aktarıyorum: Diyor ki “Organize sanayi bölgelerinde arsamin değeri ne kadar arttı, ne kadar artacak hesabını yapan sanayiciler var; bu durum avantajlı bölgelerdeki sanayi faaliyetlerinin gerektiği gibi yürütülmesine zarar veriyor. Sanayicilik yapan herkesin gözü arazi rantında olduğu için sanayiciye devlet bedava mülk vermezse sanayicilerimiz fabrikamı kapatayım, arazimi satıp ranta sahip olayım mantalitesi içine sürüklenmektedir. Liberalizmin sınırlarını zorlayan noktalara geldik. Kapitalizm lehine ölçsüz bir değişim, artık bize fazla geliyor.”

Bu ifadeler, arkadaşlarımızın değindiği ortamı, burjuvazinin perspektifinden yansıtıyor. Niye uğraşsın sanayici işçiyle, ücretlerle, pazarla, üretim teknolojisiyle, sanayi 4,0 ile dış dünyadan gelen rekabetle, döviz kurunun yarattığı belirsizliklerle... Bu zahmetli, riskli çabaların yerine, arsasını satsın; Türkiye’de özelleştirme hikâyesinin büyük bölümünde olduğu gibi işletmesini kapatıp, kazançlı çıksın. Parayı da bankaya yatırsın; faiz de (IMF’nin istediği gibi) enflasyonun 3-5 puan üzerinde seyrediyorsa problem çözülmüştür.

- **Hakan Özyıldız:** Dediğim gibi bu top rakların 1989’da başlayan makûs tarihi değişir mi, değişmez mi? Burada şuna dikkat etmemiz lazım, yani bunu bir gecede değiştireceğimizi sanıyorsak yanılırız. Bu kadar dolarize olmuş bir ekonomide bir günde karar almak mümkün değil. Türkiye’de akılcı bir yönetimin bulunması lazım. Akılcı yönetimden kastım da bu kadar aşırı liberalize bir Kambio rejimini hangi aşamalardan geçirecek bir yere getireceğiz ona karar vermek gerekiyor. En önemlisi bu işin teknik tarafı, teknik tarafını çözmek belki mümkün; ama siyasi destek olur mu, olmaz mı ciddi şüphem var.

- **Ömer Faruk Çolak:** Benim de düşüncem şu: Diyelim ki gökten bize Google amca trilyonlarca dolar göndersin, bugünkü Türkiye'nin, kamunun izlediği politika ile bu birkaç yıl içerisinde biter. O yüzden Türkiye'nin ekonomisinin düzelmesi için önce kurumsal yapılanmasının düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bunun da iki koşulu var.

Özgürlüğün olmadığı yerde hukuk da adalet de olmuyor. Türkiye'nin en istikrarlı büyüdüğü dönem 1930-38 arası. Diyeceksiniz ki bugüne göre hiç özgürlük yoktu; ama unutmayalım, Osmanlı ile karşılaştırırsanız muhteşem bir özgürlük vardı. 1961 Anayasası, sonra birinci kalkınma planı dönemi Türkiye'nin en istikrarlı büyüdüğü dönemdir. 61 Anayasası, Türkiye'nin yaşadığı en önemli özgürlüğü sağlayan anayasadır. Bence özgürlükçü bir anayasa, sonra ciddi bir hukuki alt yapı Popper'ın sözünü hiç unutmuyorum, şunu söylüyor, "Hukukun üstünlüğünün olmadığı yerde anarşi vardır, kaos vardır.". 2010 Anayasa değişikliği ile kaosa giriyoruz. Bundan Türkiye ekonomisi de, siyaset de payını alıyor. Türkiye'nin bence en önemli açmazı, bu on beş yıllık süreçte kurumsal yapılanmasının ciddi şekilde erozyona uğramasıdır. Bunun içinde hukuk var, eğitim var, ekonomik yapılanma var, hepsi var bunu düzeltmek için de önümüzdeki dönemde eğer gerçekten bu ülkeyi ileriye sağlıklı şekilde taşımak istiyorsak, gelecek olan yönetimin özgürlükçü bir anayasa yapması lazım, hiçbir şeyle uğraşmasın, önce hukuk altyapısı düzeltilmeli. Yoksa bütçe dengesizliğinin kolaylıkla aşılacağını düşünüyorum, nasıl diye sorarsanız? Bir servet vergisi çıkartırım. Öncelikle inşaat sektöründen, hocamın çok güzel altını çizdiği gibi, tapu kayıtları artık çok güzel dijital. Bir servet vergisi çıkartırım. İsteyen hoplar, isteyen zıplar; ama bugün o alt yapıyı kurmadan böyle bir vergiyi kimse ödemek istemez. Ödence de alınan verginin doğru yerlere harcanacağına inanmıyorum.

- **Hakan Özyıldız:** Vergisi istisna ve muafiyetlerinin toplamı 2018'de 132 milyar lira civarında, tahsil edilemeyen para ve KDV cezalarını topladığımızda üstüne SGK alacaklarını koyun,402 milyar liraya çıkıyor. Bütçe açığımız yaklaşık 50 milyar lira. Sizin gibi vergi koymayı reddettiğimden değil. Muafiyetleri ve istisnaları

gözden geçirin, KDV'nizi toplayın, sadece geçen sene toplanmayan KDV 56 milyar lira. Şimdi siz bunları aldığınız zaman onlara gerek bile kalmaz; ama bu bir tür kamu kaynağı dağıtma mekanizması. Unutmamak gerek. Karar yine siyasi bir tercihle ilişkili.

- **Ömer Faruk Çolak:** Şimdi burada büyümece birisi varken, Erinç'in yanında söylemek belki ayıp düşer; ama Türkiye'nin büyüme modeli ilkel Ricardogil büyüme modeline dayanıyor. Kârları artırmak lazım ki sermaye biriksin, sermaye birikirse de ülke büyür. İlginç olan şu, buna bile razı gelebiliriz de sermaye birikimi de büyümeye yetmiyor, yani kentsel rantlar, inşaat sektörü falan o mekanizmayı bile çalıştırmıyor Türkiye'de. Dolayısıyla bunu kötölemek için söylemiyorum. Türkiye'nin önce bu yapıyı kırması lazım. Eğitimle ilgili de tek bir örnek vereceğim, daha doğrusu bir anekdot; yaşanan bir anekdot. Benim odamda sadece TRT Türkü kanalı çekiyor. Geceleri saat 11-12'de bir sanatçının konuk olduğu bir program var. Sanatçılar da genelde bizim yaşımızda. Programda şöyle bir soru oluyor; "Efendim ailede müzikle uğraşan var mıydı?" Şöyle bir cevabı arka arkaya iki hafta içinde duydum. "Benim babam köy enstitüsü mezunu olduğu için çok güzel gitar veya saz çalardı." Bir başka halk müziği sanatçısı da "Benim annem çok güzel vals yapardı." dedi. Şimdi şuradan sokağa çıkalım. Şu an Ankara'nın iyi bir semtinde oturuyoruz, 100 tane kadına soralım kaç kişi vals yapıyor. Eğer iki kişi yapıyorsa ben bütün sözümü geri alacağım. Eğitim modelinde vals yapmanın gayri safi yurt içi hasıla ile ilgisi var mı, diye sorarsanız, bence vardır. Şairin gayri safi yurt içi hasılaya katkısı var mıdır, diye sorarsanız, bence vardır. Bunu da yeniden düşünmek lazım, tabii ben burada köy enstitüsünü bitirmiş o aydınlık insanlardan, elbet köy enstitülerin dönemi geçti, köyde iş gücünün %20'si var; fakat buradan yola çıkarak yeni bir model denenebilir diye düşünüyorum. Hocam çok güzel söyledi. Tezgâhtar üniversite öğrencileri, işsiz üniversite öğrencileri ya da iş bulsalar bile hocam öğrencilerimizin elbette ki zekiler ama bilgi, beceri ve yeteneklerini kullanma ile ilgili ciddi bir sorun yaşıyorlar. Özünde yine Korkut Hoca'ya geldik, önce yönetimin bunu istemesi lazım.